

## ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻՆ ԿԸ ՔՆՆԱՐԿՈՒԻ «Ս. ԳՐՈՑ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄՕՏ» ՆԻՒԹԸ

Վերջին քանի մը տարիներու ընթացքին, հայերէն Աստուածաշունչը-- իմա՝ անոր բնագիրը, թարգմանական արուեստը, բնագրային փոխանցումը, անոր հետ կապուած զարգանկարչութիւնը եւ երաժշտութիւնը, մեկնաբանական երկարատեւ գրաւոր աւանդութեան մը ստեղծումը, եւ հայ գրականութեան զարգացման վրայ ունեցած անոր հսկայ մշակութային ազդեցութիւնը--մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծած է: Ցարդ սոյն նիւթին յատկացուած են երկու միջազգային գիտաժողովներ, առաջինը ի Հայտելլարկ, Գերմանիա՝ 1990 թուականին եւ երկրորդը ի Տիթրոյթ, Միչիկըն՝ 1992-ին: Այս երրորդ մեծ համագումարը կազմակերպուած էր նախաձեռնութեամբ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. խաժակ Արքեպս. Պարսամեանի եւ համագործակցութեամբ Առաջնորդարանի Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուութեան Կեդրոնին, Գոլոմպիա Համալսարանի Հայագիտական Ուսմանց Մրաքրին եւ Ս. Ներսէս Դպրեմանքին: Մեկնակէտ ունենալով Առաջնորդարանի կողմէ 1995 թուականի «Ս.Գրքի Տարի» հռչակումը՝ համագումարը ծրագրուած էր 24-25 մայիսին, որպէս զի զուգահիշէր Պենտեկոստէի տօնին, որ եկեղեցական տարւոյն յարմարագոյն օրն է քննարկելու համար Ս. Գիրքը, հայեցիօրէն կոչուած Աստուածաշունչ, այսինքն՝ Աստուծոյ կողմէ ներշնչուած:

Գիտաժողովի երկու օրերու վրայ երկարող վեց նիստերը տեղի ունեցան Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի համալիրի սրահներէն մէկուն մէջ: Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուութեան Կեդրոնի վարիչ՝ Հոգշ. Հ. Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեանի բացման խօսքէն ետք՝ ընթացք տրուեցաւ համախորհրդակցութեան աշխատանքներուն: Առաջին գիտաշխատանոցի քննարկման աշխատանքներուն կ'ատենապետէր Նինա Գարսոյեան, Պատուակալ ուսուցչապետ Գոլոմպիա Համալսարանի Հայոց Պատմութեան ամպիոնին: Առաջին դասախօսութիւնը կարդաց ուսուցչապետ Պարոյր Մուրադեան Երեւանի Արեւելագիտական Ինստիտուտէն եւ պաշտպանեց այն տեսակէտը, որ Ս. Գրքի վրացական բնագիրը՝ թէեւ ենթարկուած բազմաթիւ խմբագրութիւններու՝ սկզբնապէս թարգմանուած է հին հայկական բնագրէ մը: Ան շեշտեց կարեւորութիւնը հին վրացերէն Ս. Գրոց գրչագրերու ուսումնասիրութեան՝ հայերէն Աստուածաշունչի գրքերուն քննական հրատարակութիւնները պատրաստելու համար եւ լուսաբանեց իր ապացոյցները վերջերս հրատարակուած հայերէն Մենդոց գրքէն քաղուած բազմաթիւ օրինակներով:

Յաջորդ դասախօսն էր Թրինիթի Ինթըրնէյշնըլ Համալսարանի պատուակալ Ուսուցչապետ Ժոզէֆ Մ. Ալեքսանեան, որ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Գործք Առաքելոցի հայերէն բնագրին վրայ: Նշելէ ետք՝ որ այդ գիրքը ունի երկու իրարմէ շատ տարբերող բնագրատեսակներ, որոնցմէ մէկը նկատելիօրէն աւելի երկար է քան միւսը, ան ունկնդիրներուն յայտնեց որ հայերէն թարգմանութիւնը երկրորդ բնագրէն կատարուած է:

Առաջին գիտաշխատանոցի եզրափակիչ դասախօսութիւնը տուաւ Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի վարիչ Ռէյմընտ Գէորգեան, որ ներկայացուց հայերէն Ս. Գրքի 1666 թուի անդրանիկ հրատարակութեան նախընթաց դէպքերը: Ներկայ գեկուցումով, որմէ ետք տեղի ունեցաւ կարծիքներու ոգեւորիչ փոխանակում, դասախօսը նշեց սոյն ժամանակաշրջանի պապական իշխանութեանց հետ հայոց ունեցած յարաբերութեանց բարդութիւնը: Մինչեւ Լեհահայոց միութիւնը Հռոմի հետ 1630-ական թուականներուն՝ կապերը

բարեկամական եղած էին, իսկ այնուհետեւ ցրտացած՝ դժուարացնելով հայերէն Ս. Գրքի տպագրութեան փորձը: Թէեւ Վատիկանը արեւելքի մէջ միասիրտ-նարական տպարաններ հաստատած էր՝ սակայն կը զգուշանար թոյլ տալու, որ հայերէն տառերու տարածումը իր անմիջական հակակշիռէն դուրս ծաւալէր: Դասախօսը շեշտեց հայ հոգեւորականներու եւ վաճառականներու միջեւ եղած համագործակցութիւնը՝ խոսսափելու համար Հռոմի գործակալներուն ուշադրութենէն, մինչեւ որ տպագրութիւնը յաջողէր Կալուինիստ Ամսթերտամի մէջ, որ յարաբերաբար ազատ էր Վատիկանի ազդեցութենէն:

Երկրորդ գիտաշխատանոցը՝ ատենապետութեամբ Ռոմըն Քալէճի պատմութեան ուսուցչապետ Ռապըլթ Բ. Հիւսընի՝ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Հին Կտակարանի բնագրի քննադատութեան վրայ: Նիստի սկզբը նաւորութեան՝ Հէմիլթըն, Օնթարիոյի ՄքՄէսթըր Աստուածաբանական Քալէճի գործակից ուսուցչապետի պաշտօնի կցորդ Քլոտ Գաքս քննարկեց շարք մը հարցեր, որոնք պէտք է դիմագրաւուին վերականգնելու համար Երկրորդում Օրինաց գրքի Զ. գլխուն սկզբնական բնագիրը՝ ներառեալ յունական թարգմանութեան ուղղագրութիւնը, ոճը եւ երկրորդ կարգի սրբագրութիւններ: Որպէս եզրակացութիւն ան ուրուագիծը ներկայացուց հայերէնի նախնական ձեւին: Եաջորդ բանախօսն էր Երեւանի Մաշտոցի Անուան Զեռագրերի Մատենադարանի երէց գիտաշխատող Հայկ Մ. Ամալեան, որ պարզեց այն սկզբը՝ բունքները, որոնց հիման վրայ ան պատրաստած էր Մակարայեցւոց գրքերու քննական բնագիրը, որ այժմ ընդ մամլոյ է:

Ապա քննարկման կարգը հասաւ Նոր Կտակարանին, եւ ի մասնաւորի անոր մէկ փոքր եւ երկբայելի մասին, որովհետեւ յաջորդ երկու դասախօսութեանց նիւթ եղաւ Ս. Պողոս Առաքեալի առ Կորնթացիս ուղղուած երրորդ անկանոն թուղթը: Գիտաշխատանոցին կ'ատենապետէր Դկտ. էրրոլ Ռոտըս Ամերիկեան Աստուածաշնչական Ընկերակցութենէն, որուն վարդապետական աւարտաճառի նիւթը եղած էր Աւետարան ըստ Մարկոսի հայերէն թարգմանութեան մասին: Առաջին խօսողը՝ Փիթըր Քաուի, գործակից ուսուցչապետ Գոյոմպիա Համալսարանի հայագիտական ճիւղին, քննարկեց կապերը ընդմէջ այս թուղթի հայերէն բնագրին, անոր մասին գոյութիւն ունեցող մեկնութեան մը՝ որ կ'ընծայուի չորրորդ դարու ասորի աստուածաբան Ս. Եփրեմ Նուրիի եւ Յ.Ք. երրորդ դարէն յունարէն պապիրոսի մը: Ի յայտ եկաւ որ հայերէն թարգմանութիւնը վարպետ մասնագէտի եւ մեկնիչի մը գործն էր, որ ստէպ իր բնագրին մէջ ներմուծած էր գաղափարներ Ս. Եփրեմէն եւ հաւանաբար օգտագործած էր յունարէն բնագիր մը, որ պապիրոսի ժամանակէն ի վեր եղած փոխանցումներու պատճառաւ որոշ չափով ընդլայնումի ենթարկուած էր: Ապա Ֆէրլոն Նիւ ճըրզիի Սրբոց Ղեւոնդեանց եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ Հոգշ. Հ. Վահան Վրդ. Յովհաննէսեան, որ Յորտհըմ Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու է, քննարկեց թուղթին կանոնական գոյավիճակը հայերէն Ս. Գրքին մէջ: Նկատի առնելով անոր տեղը Նոր Կտակարանի այլեայլ գրչագրերուն մէջ՝ դասախօսը պնդեց, որ հայեր սկզբնապէս կ'ընդունէին այս գործը որպէս Ս. Գրքի վաւերական մասը եւ միայն հետագային զայն աստիճանաբար հեռացուցին Պողոսի առաջին եւ երկրորդ Կորնթացւոց թուղթէն: Այնուհետեւ ան սոյն վարկածը փաստարկեց Կորնթացւոց երրորդ թուղթէն հին հայ գրողներու գործերուն մէջ գտնուող բազմաթիւ պիտառութիւններու հիման վրայ:

Ս. Ներսէս Դպրեվանքի վարիչ Արժշն. Տ. Առաքել Քհնյ. Ալճալեանի ատենապետութեամբ՝ ուրբաթ երեկոյ չորրորդ գիտաշխատանոցի առաջին նիստը սկսաւ Հարվըրտ Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու Սերճիո Լա Փորթայի զեկուցումով, զոր ի բացակայութեան կարգաց իր մենտորը՝ Փրոֆ. Ժէյմզ Ռասըլ: Նիւթն էր Յորի ներկայացումը նշանաւոր հայ մատենագիր եւ հոգեւորական Գրիգոր Տաթեւացիի 1387 թուին ամբողջացուցած «Գիրք Հարցմանց»-ին մէջ: Իր քննարկման ընթացքին՝ դասախօսը նշեց որ սովորական հայրախօսական աղբիւրներէ զատ՝ ինչպէս Եւսեբիոս, Ս. Յով-

հաննէս Ոսկերեբան եւ Որիգինէս, հայ մատենագիրը ծանօթ եղած էր նաեւ Թալմուտի շարք մը եբրայական աւանդութիւններուն: Ապա Ուսուցչապետ Ռասուլ Ներկայացուց իր դասախօսութիւնը, որ նուիրուած էր յերազգայից եզրի (գործածուած միայն Ս. Գրիգոր Նարեկացիի «Տաղ Համբարձման»-ին մէջ) վերլուծման եւ լեզուաբան Անահիտ Փերիխանեանի կողմէ անոր տրուած վերջին մեկնութեան մասին: Նոյն գիտնականին կողմէ սոյն հատուածի քննութեան մէջ տրուած բնագրային այլ տարընթերցուածներուն ակնարկելով՝ Ռասուլ առարկեց յօգուտ Քէօզկէրեանի պատրաստած քննական բնագրի ընթերցուածները պահելու, որովհետեւ անոնք կը ներկայացնէին առաւել ներդաշնակ եւ կապակից իմաստ եւ ի գօրու կը պահէին վերոյիշեալ եզրին նախապէս տրուած ստուգաբանութիւնները:

Յաջորդ օրուան քննարկողները շարունակեցին զբաղիլ մեկնողական գրականութեան հետ առընչութիւն ունեցող նիւթերով՝ ատենապետութեամբ Առաջնորդարանի կրօնական Դաստիարակութեան բաժանմունքի վարիչ էլիզ Անդրէասեան Պայիգեանի եւ ի ներկայութեան Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաթակ Արքեպ. Պարսամեանի: Նիստը սկիզբ առաւ Լուվէնի (Պելճիգա) Կաթողիկէ Համալսարանի Արեւելեան Հիմնարկութեան ատենապետ Պեռնար Գուլիի դասախօսութեամբ՝ Ս. Յովհաննէս Ոսկերեբանի Եսայի Մարգարէի Մեկնութեան նիւթին մասին: Յունարէնով այս գիրքը կը հասնի մինչեւ տասներորդ գլխուն ութերորդ համարը, բայց եւ այնպէս՝ ակնարկութիւններ կան աւելի երկար բնագրի մը մասին: Այնուամենայնիւ՝ որոշ հայկական գրչագրեր կը պարունակեն լման բնագիրը: Գործի երկու մասերուն միջեւ եղած բաղդատութիւնը ենթադրել կու տայ, որ երկրորդ մասը առաջինէն երկար տարիներ ետք թարգմանուած եւ ամբողջացած է եւ ցոյց կու տայ մեկնիչին հետաքրքրութիւնը գրքին յունարէն այլ թարգմանութեանց տարընթերցուածներուն հանդէպ եւ եբրայական բնագրին վերաբերեալ:

Յաջորդ բանախօսն էր Երուսաղէմի Եբրայական Համալսարանէն ուսուցչապետ Մայքըլ Սթոն, որ կարդաց զեկուցում մը լայնատարած այն առասպելին մասին, ըստ որում Ադամ «ձեռագիր» պայմանագիր մը ստորագրած էր՝ ենթարկելով ինքզինք Սատանային՝ մինչեւ ծնունդը անծինին եւ մինչեւ մահը անմահին--յստակ ակնարկութիւն մը Քրիստոսի մարդեղութեան եւ խաչելութեան: Պայմանագիրը գրուած էր տափակ ժայռի մը վրայ եւ գետեղուած Յորդանանի մէջ, բայց ի յայտ եկած եւ ջախջախուած՝ Քրիստոսի մկրտութեան ատեն: Սոյն առասպելը կը տարբերի Կողոսացուց Թուղթի երկրորդ գլխու տասնընթերցողը համարին մէջ նոյն եզրերու գործածութենէն, ուր ակնարկութիւն կ'ըլլայ մեղքի պատճառով մարդոց Աստուծոյ պարտական ըլլալու մուրհակին: Հայերէն բնագիրներէն դուրս՝ առասպելը կը յայտնուի կանխագոյն շրջանի արդի եթովպիական, յունական, սլաւոնական եւ ռումանական գրութեանց, բազմաթիւ սրբապատկերներու եւ որմանկարներու մէջ:

Յաջորդ դասախօսը, ինտիանապոլիսի Քրիսչըն Թէոլոգիքըլ Սեմինըրիի գործակից ուսուցչապետ Տէյվիտ Պանտի, ունկնդիրներու ուշադրութիւնը վերադարձուց Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ գործերուն վրայ--ներկայ պարագային՝ «Գիրք ողբերգութեան» մէջ գտնուող Ծննդոց գրքի մեկնութեան: Հակառակ այն իրողութեան որ բանաստեղծը տեղեակ եղած է մեկնողական գրականութեան՝ ան ուղղակի ակնարկութիւն չ'ըներ այս գրական ձեւին, ըստ դասախօսի կարծիքին: Բացի այդ՝ կարեւոր տարբերութիւններ կարելի է նկատել Նարեկացիի եւ մեկնութեանց միջեւ, օրինակ՝ մեղքի մասին անոր գրութիւնը, որ--ի բաց առեալ Եւայի ցաւին ակնարկող հատուածէն--կ'արտայայտէ խորապէս անձնական եւ անհատական զգացողութիւն: Նմանապէս ան կը ճգնի ընդգծելու որ մարդ արարածը փրկութեան համար ամբողջովին կախեալ է Աստուծմէ, որովհետեւ աստուածային պատկերը մարդու մէջ, ըստ Նարեկացիի մեկնութեան, մեղքի միջոցաւ բոլորովին խաթարուած է:

Այս նիստին վերջին դասախոսը խօսեցաւ Ծննդոց գրքի բովանդակութեան զարգացման մասին ըստ Ս. Եփրեմ Ասորիի անուան տակ հայերէն թարգմանութեամբ պահպանուած մեկնութեան մը: Համաձայն դասախօսին՝ Սքրէնթըն Համալսարանի դասախօս եւ Գոլոմպիա Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու էտուրտ Կ. Մէթիլզի՝ եթէ նկատի չառնուի գործին բացայայտօրէն ասորերէնէ թարգմանուած ըլլալու հանգամանքը, անոր մէջ կան տարրեր որոնք Ս. Եփրեմի ծանօթ ուսուցմանց հետ կտրուկ կերպով խոտոր կը համեմատին: Աչքառու օրինակներէն է այն մեկնութիւնը, որ ստեղծագործութեան ատեն (Աստուծոյ) հոգիին ջուրերուն վրայ սաւառնիլը կը բացատրէ որպէս բնական քամի, մինչդեռ ներկայ մեկնութեան մէջ քամին ներկայացուած է որպէս Սուրբ Հոգի: Արդարեւ մեկնութենէն կարելի է կռահել, որ ան ծագած է ասորի հեղինակ Յակոբ Եղեսացույ (վախճանած՝ 708-ին) Ծննդոց գրքի վերաբերեալ կատենայէն (հին հայերեւո գործերէն առնուած մէջբերումներէ կազմուած եղջերուաքաղ) եւ աւելի ուշ շրջանի՝ իններորդ դարու կիսուն ծաղկած՝ մեկնիչ Սեւերոսի սքոլիայէն (մեկնութիւն): Հետեւաբար՝ դասախօսը եզրակացուց, որ ան հայերէնի թարգմանուած պէտք է ըլլար Կիլիկեան թագաւորութեան ժամանակաշրջանին, հաւանաբար վանական դպրոցի մը ուսումնական ծրագրին մէջ կիրարկելու նպատակով:

Վերջընթեր նիստը ընթացք առաւ ատենապետութեամբ Տէյթըն, Օ-հայոյի Համալսարանի փիլիսոփայութեան պատուակալ ուսուցչապետ Յակոբ Ներսոյեանի: Նիստի բացումը կատարեց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի նախկին աւագ գիտաշխատող Նիկողայոս Թահմզեան, ըստ որուն տեսակէտին Սաղմոսաց գիրքը ծառայած է որպէս հայ եկեղեցւոյ առաջին ժամագիրքը մինչեւ ութերորդ դար: Այդ շրջանին՝ ժամագիրքը կը պարունակէր նաեւ յաւելուած բաժին մը համառօտ կցուրդներու կամ (սաղմոսաց) փոխերու՝ հանապազօրեայ վանական ժամասացութեան յատուկ՝ որոնք հետագային դարձան շարականներ: Ասոնք ի վերջոյ եօթներորդ դարուն Բարսեղ Ծոնի կողմէ հաւաքուեցան մէկ կողքի տակ՝ կազմելով այսպէս ասած առաջին շարականոցը: Հայերէն Սաղմոսարանին այլ մէկ կարեւոր յատկանիշն է ութ կանոններու բաժնուած ըլլալը՝ ի տարբերութիւն յունականի եւ ասորականի քսանըջորս մասերուն: Դասախօսը այս պարագան բացատրեց Հայաստանի մէջ կանուխէն ութ ձայներու կամ ծիսական եղանակներու զարգացման երեւոյթին հետ, ցոյց տալով հայերէն բնագրին եւ եկեղեցւոյ մէջ երգուող փոխասացութեան միջեւ եղած սերտ առնչութիւնը:

Յաջորդ դասախօսն էր Փարիզի հայոց մայր տաճարի դպրաց դասի դպրապետ եւ բազմաթիւ երգչախումբերու ղեկավար Արամ Քերովբեան, որուն զեկուցման նիւթն էր զարդանիշերը՝ աշխարհաշատուր շարականներու ձայնային յարդարանքին մէջ, որոնց նրբութիւնները ան ներկայացուց իր յստակ պարիթոն ձայնով: Ան շեշտեց զուգահեռ երեւոյթներ շարականներու երգեցողութեան եւ Ս. Գրոց ընթերցանութեան միջեւ, բացատրելով որ զարդարանքին նպատակն է ծիսական բնագրին իմաստը յստակացնել: Ան ապա ներկայացուց այլեւայլ նկատողութիւններ զարդանիշերու կիրարկման մասին եւ թէ ինչ է անոնց կապը թրթռացումի հետ:

Սոյն գիտաշխատանոցը իր աւարտին հասաւ Երեւանի Արուեստի ինստիտուտի կերպարուեստի բաժանմունքի վարիչ Վիգէն Ղազարեանի զեկուցմամբ: Ան խնդրի առարկայ դարձուց շարք մը միջնադարեան մեկնութիւններու մէջ--որոնք զուտ հայեցի գրական ձեւ ունին--աւետարաններու սկզբնաւորութեան գտնուող եւսեբեան կանոններու ծաղկային եւ կենդանակերպ զարդարանքներու մեկնութիւնները: Մինչ այլ բնագիրներու, ինչպէս՝ «Բարուախօս»ին մէջ հեղինակը կը ծանրանայ նկարուած տարբեր կենդանիներու խորհրդանշած կրօնական եւ բարոյական իմաստին վրայ, այս պարագային՝ կիզակէտը համաբանական է. իւրաքանչիւր կերպարանք կը դիտուի որպէս կրօնական գոյացութեան մը բանալին, ինչպէս՝ հրեշտակներ, մարգարէներ եւ մարտիրոսներ: Թէեւ կան որոշ հասարակաց յատկանիշեր

բոլորին մէջ, բայց մասնաւոր ձեւերու մեկնութեան մէջ եւս կան հետաքրքրական տարբերութիւններ:

Վերջին նիստին ատենապետութիւնը վարեց Միշիկընի էն Արպլըրի Համալսարանի հայոց լեզուի եւ գրականութեան ուսուցչապետ Գէորգ Պարտազեան: Առաջին գեկուցումը կարդաց Օքսֆորտ Համալսարանի հայկական ուսմանց ուսուցչապետ Ռապրթ Վ. Թամսըն: Ան քննարկեց աստուածաշնչական նիւթերու օգտագործումը Սերէոսի վերագրուած պատմութեան մէջ, կեդրոնացնելով իր նկատառումը երկու գործածութիւններու վրայ՝ որոնք զօրութեամբ հասկնալի են: Առաջին պարագային՝ անոնք կը ծառայեն որպէս ոճային յարդարանք, իսկ երկրորդ պարագային՝ կը գործածուին մեկնելու համար դէպքեր, յաճախ մարգարէութեանց կատարումը ապացուցելու: Օրինակ՝ օտար ազգերու արշաւանքները նկատուած են որպէս պատիժ ժողովուրդի մեղքերուն համար, իսկ արաբական արշաւանքները իբրեւ կանխագուշակութիւն Աստուածաշունչի մէջ իսմայէլի եւ իր շառաւիղներուն նկատմամբ եղած ակնարկութեանց: Սերէոս առաջին հայ պատմիչն է, որ իր պատմութիւնը կ'եզրափակէ ազդարարութիւններով որոնց եւս հիմքը գալիք աղէտներու վերաբերեալ մարգարէութիւնն է:

Յաջորդ դասախօսը Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող Արմէն Տէր Ստեփանեանն էր, որուն նիւթն էր հայ եկեղեցւոյ ծիսարանին (Մաշտոցի), որ կը պարունակէ տարբեր խորհուրդներ ու ծէսեր, գրչագրերուն դերը որպէս վկայութիւն Աստուածաշունչի բնագրին: Ասոնք կը բովանդակեն տարբեր արարողութեանց հետ կապուած Ս. Գրական ընթերցուածներու երկար շարք մը եւ իններորդ դարէն պահպանուած ըլլալով՝ կը կանխեն Աստուածաշունչի գրչագրերուն մեծ մասը:

Վերջին դասախօսը եղաւ Քէնզըսի Սթերլինկ Քալըճի ուսուցչապետ Աբրահամ Տէրեան, որուն գեկուցումը մետասաներորդ դարու հայ իշխան եւ մատենագիր Գրիգոր Մագիստրոսի շարադրած «Հազարտողեան»ի մասին էր, որ դիւցազնական ոճով վերապատումն է Աստուածաշունչի: Թէեւ հեղինակը գլխաւորաբար Աստուածաշունչի արձակը ոտանաւորի վերածած է, սակայն ան մերթ ընդ մերթ կը շեղի ուղիղ պատմութենէն եւ կամ կ'ընդլայնէ զայն, ցոյց տալով կրած ազդեցութիւնը այլեւայլ մեկնողական աւանդութիւններէ: Նման փոխառութեանց մեծ մասը կատարուած է Ս. Եփրեմի եւ չորրորդ դարու երեք կապադովկիացի աստուածաբաններու գործերէն: Մնացեալները կը ծագին Ս. Կիւրեղ Երուսաղէմացիի եւ Յակոբոս Առաքեալի անկանոն «Նախաւետարան» անուանեալ գիրքէն--որ հայերէն խորագրով ծանօթ է որպէս «Մեծի աստուածայայտնութեան ճրագալուցին Յովակիմայ եւ Աննայի ծնօղացն Մարիամու Աստուածածնի»--ցոյց տալով Գրիգոր Մագիստրոսի հմտութեան տարողութիւնը:

Հակառակ գիտաշխատանոցներու գիտական մակարդակին՝ անոնք երկու օր տեւող համագումարի ընթացքին հետաքրքրութիւն արծարծեցին այլեւայլ ունկնդիրներու մօտ, որոնք մասնակցեցան հարց ու պատասխանի եւ կարծիքներու փոխանակման պահերուն ինչպէս նաեւ դադարներու ընթացքին գիտնականներուն հետ այլեւայլ հարցերու մասին խօսելով: Մրագրուած է համագումարին աշխատանքները հրատարակելու «Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Հանդէս»ի յառաջիկայ համարներէն մէկուն մէջ:

Փիթըր Քաուլի